

# Egemenliğin Dönüşümü: İnsan Hakları Alanındaki Gelişmelerin Devlet Egemenliği Sistemi Üzerindeki Etkileri

*Transformation of the Sovereignty: The Impact of the Developments in the Field of Human Rights over State Sovereignty System*

**Serhat ALTINKÖK**

Dr., Anayasa Mahkemesi, Hakim, Raportör ([serhataltinkok@gmail.com](mailto:serhataltinkok@gmail.com))

## ÖZ

### Anahtar Kelimeler:

Egemenlik, Egemenliğin Dönüşümü, Uluslararası İnsan Hakları, Soykırım, Uluslararası Ceza Yargılaması

İlk ortaya çıktığı günden bu yana egemenlik kavramının tanımlanması ve içeriğinin belirlenmesi birçok tartışmanın odağı haline almıştır. Zaman içinde yaşanan dönüşümler, egemenlik kavramının yeniden analiz edilmesini, geleneksel birtakım kalıplardan arındırılmasını, gerekliliklerinin yeniden tanımlanması ve önemli unsurlarının ele alınmasını gerektirmektedir. Tarihsel süreç içerisinde devlet egemenliği kavramındaki en önemli dönüşümlerden biri insan hakları alanında yaşanan gelişmeler sonrasında ortaya çıkmıştır. İnsan hakları kavramının, özellikle son elli yıllık dönemde, devletlerin ulusal anayasaları üzerinde olduğu kadar uluslararası devletler sistemi ve siyaset üzerinde de önemli değişimlere yol açtığı gözlemlenebilir. Bu çalışmanın amacı, insan haklarının devlet egemenliği kavramını zaman içinde nasıl dönüştürdüğünün ortaya konulmasıdır. Bu doğrultuda, egemenlik kavramının tanımı ve temel noktalarına değinildikten sonra kavramın tarihsel ve teorik gelişiminin ana hatları çizilmeye çalışılmıştır. Devam eden bölümlerde ise egemenlik kavramının kriterleri açısından insan haklarının korunması, egemenlik ve uluslararası insan hakları arasındaki ilişki, soğuk savaş sonrasında yaşanan soykırımlar ve egemenlik olgusunun yeniden inşası, uluslararası ceza yargılamalarının devlet egemenliği üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada son olarak egemenlik ve insan hakları arasındaki ilişkinin geleceği hakkında birtakım öngörülerde bulunulmuştur.

## ABSTRACT

### Keywords:

Sovereignty, Transformation of the Sovereignty, International Human Rights, Genocide, International Criminal Proceedings

Until the day it first emerged, the definition of the concept of sovereignty and determining the content has become the focus of many discussions. Transformation takes place over time have required that re-analysis of the concept of sovereignty, the removal of some traditional pattern, re-defining of the requirements and the consideration of important elements. One of the most important transformations in the concept of state sovereignty in the historical process has emerged after the developments in the field of human rights. The concept of human rights, especially in the last fifty years, could be observed to cause a significant change in the international states system and politics as well as on the national constitutions of the states. The aim of this study is to reveal that how transforms human rights the concept of state sovereignty over the time. In this direction, after addressing the definition and the main points of the concept of sovereignty, has tried outlined the historical and theoretical development of the concept. In the continuing parts, the protection of human rights in terms of the criteria of the concept of sovereignty, the relationship between sovereignty and international human rights, experienced genocide in post-cold war and reconstruction of sovereignty issue, the effects of international criminal proceedings on the state sovereignty were examined. There have been a number of assumptions on the future of the relationship between sovereignty and human rights made on in the study.

## 1. GİRİŞ

Ortaya çıktığı günden bu yana egemenlik kavramının tanımlanması ve içeriğinin belirlenmesi konusunda yaşanan güçlüklerin birçok tartışmaya ve bu kavramın tümüyle dışlanması yönünde bir eğilimin ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında siyasal düşüncede yaşanan çeşitlilik sonucunda, egemenlik kavramının terk edilerek yerine “poliyarşi” (*polyarchism*) düşüncesinin ikame edilmesini öneren etkili bir akım ortaya çıkmıştır (Cohen ve Sabel, 1997: 313–42; Laski, 1968: 232–49). Yüzyılın ortalarında ise hukuk ve siyaset bilimi literatüründe pozitivizm ve davranışçılığın (*behaviourism*) etkisiyle egemenlik kavramına müracaat edilmeksizin bilimsel çalışma yapılması oldukça yaygınlaşmıştır (Rees, 1950: 495). Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise birçok akademisyen küreselleşme, çok katmanlı yönetim (*multi-level governace*), esnekleşme (*flexibilization*) vb. modern trendlerin etkilerini inceleyerek “post-egemenlik” (*post-sovereignty*) çağında yaşadığımızı ileri sürmüşlerdir (Loughlin, 2004: 72).

Fikrimizce, yaşadığımız dönemde egemenlik anlayışında yaşanan aşınma, savrulma ve kavramın özünden uzaklaşması, bu kavramın anlaşılmasında yaşanan zorluk ve oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. Ana hatlarına yukarıda değindiğimiz bu değişimde en önemli etmenlerden biri de insan hakları alanında yaşanan gelişmeler olmuştur. İnsan hakları kavramının, özellikle son elli yıllık dönemde, devletlerin ulusal anayasaları üzerinde olduğu kadar uluslararası devletler sistemi ve siyaset üzerinde de önemli değişimlere yol açtığı gözlemlenebilir. İnsan hakları, yarım yüzyılı aşkın bir süredir uluslararası sistemin kurucu ögesi ve uluslararası hukukun temel tartışma konusu olarak belirmektedir (Krasner, 1999: 110). Yaşanan bu değişimlerin klasik devlet egemenliği kavramsallaştırması üzerindeki etkileri de yadsınamaz bir gerçektir. Diğer yandan ulus-devlet (*nation-state*) bakış açısıyla en üst meşru otorite olarak tanımlanan egemenlik kavramı, uluslararası sistem tarafından dönüştürülmüş (*transmuted*) ve uluslararası yönetişimin (*international governance*) bir sınırı haline almaya başlamıştır. Fikrimizce bu dönüşüm, egemenlik kavramının yeniden analiz edilmesini (*deconstruct*), geleneksel birtakım kalıplardan arındırılmasını, gerekliliklerinin yeniden tanımlanması ve önemli unsurlarının ele alınmasını gerektirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, devlet egemenliği ve insan haklarının, uluslararası düşünce ve pratiklerin zaman içinde nasıl bir değişim gösterdiğinin ortaya konulmasıdır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası insan hakları olgusuna temelden karşı olan “mutlak yersel yargı yetkisi” (*absolutist conception of territorial jurisdiction*) kavramsallaştırması uluslararası toplum tarafından genel kabul görmekteydi. Ancak aynı süreçte, savaşın yıkıcı etkileri insan hakları olgusunu uluslararası toplumun temel normlarından biri haline dönmüştür. Özellikle son yirmi yılda klasik egemenlik algısı daha “az mutlak” ve daha çok “insan hakları odaklı” bir hal almıştır. Fikrimizce bu yaklaşım gelecek yıllarda da devam etme eğilimi içinde olacaktır.

Bu amaç doğrultusunda, çalışmada ilk olarak egemenlik kavramının tanımı ve temel noktalarına değinildikten sonra kavramın tarihsel ve teorik gelişiminin ana hatları çizilmeye çalışılmıştır. Bu gelişim süreci, Antik Çağdan Din Savaşlarına: Modern Egemenliğin Doğuşu, Sosyal Sözleşme Teorilerinden Ondokuzuncu Yüzyıla: Modern Egemenliğin Gelişimi, İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemden Günümüze: Uluslararası Egemenlik Kavramının Gelişimi ana başlıkları altında ve çalışmamız açısından son derece önemli köşe taşlarına yer verilmek suretiyle incelenmiştir.

Devam eden bölümlerde öncelikle egemenlik kavramının kriterleri açısından insan haklarının korunması konusuna değinildikten sonra egemenlik ve uluslararası insan hakları arasındaki ilişki üzerinde bazı tespitlerde bulunulmuştur. Ardında, gerek literatür açısından gerekse bize göre egemenlik ve insan hakları arasındaki ilişki bakımında son yirmi yılda ortaya çıkan ve hayati öneme sahip iki mesele üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki soğuk savaş sonrasında yaşanan soykırımlar ve egemenlik olgusunun yeniden inşası, ikinci ise uluslararası ceza yargılamalarının devlet egemenliği üzerindeki etkisi. Son olarak da egemenlik ve insan hakları arasındaki ilişkinin geleceği hakkında birtakım öngörülerde bulunulmuştur.

## 2. EGEMENLİK KAVRAMININ TANIMI

Egemenlik kavramının insan hakları tarafından sınırlandırılması meselesine geçmeden önce, kavramın anlamının ve günümüze kadar geçirdiği tarihsel süreçlerin ana hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir. Egemenlik kavramı, Ortaçağ Avrupası'ndan Yeniçağ Avrupası'na geçiş döneminde siyaset teorisinin merkezine yerleşmiş bir kavramdır.<sup>1</sup> Sabine'ye göre egemen devlet belirgin bir biçimde modern bir fenomendir ve onun ortaya çıkışı erken modern dönemin çığır açıcı bir olgusudur (Sabine, 1920: 30). Onyedinci yüzyılda Westfalya Barışı ile ortaya çıkan batılı anlamda devlet ve egemenlik kavramları zaman içinde dünyanın değişik bölgelerine yayılmıştır. Bununla birlikte egemenlik, esasen batı menşeli bir kavramdır. Batılı devletlerin başat güç olduğu bir sistemde egemenliğin batılı paradigmaya göre tanımlanması ve düzenlenmesi bir sürpriz değildir (Bacık ve Sunar, 2007: 82). Bu bakımdan, tüm zamanları ve mekânları kapsayıcı bir egemenlik tanımı yapmak ve bu tanımın egemenliğin doğasını tam olarak yansıttığını ileri sürmek fazlasıyla iddialı bir çabadır. Bartelson'un da son derece isabetle belirttiği gibi egemenliğin tarihini yazmak, egemenliği düşünülebilir kılan bilgilerin siyasi tarihini yazmakla eşdeğerdir. Egemenliğin tarihi, zamansız bir ontolojinin ve değişmez bir epistemolojinin başlangıç varsayımları ile yazılamaz (Bartelson, 1995: 53). Bu bakımdan egemenlik kavramı, Falk'ın da isabetle belirttiği gibi tarihsel süreç içinde “kavramsal göç” (*conceptual migration*) yaşamaktadır (Falk, 2001: 789).

Egemenlik, Hinsley'e göre siyasal toplum üzerindeki en üstün ve mutlak siyasal otorite (Hinsley, 1986: 26), Bobbio'ya göre belirli bir bölgede güç kullanma yetkisine tek başına sahip olan (Bobbio, 1989: 74), Philpott'a göre bir bölgedeki en üstün otoritedir (Philpott, 2001: 16). Loughlin ve Morgenthau ise egemeni belirli bir toprak parçasının sınırları içinde diğer bütün kişi ve gruplardan daha güçlü olup, iktidarları gerektiği yüce otorite olarak hukuksal kurallar yapıp uygulayan kişi veya kişiler grubu olarak tanımlamaktadırlar (Loughlin, 2000: 125–126; Morgenthau, 1970: 411).

Egemenlik kavramı, günümüzde yaygın olarak iç ve dış egemenlik olmak üzere iki kavramla açıklanmaktadır. İç egemenlik, devletin belirli bir coğrafi alan ve o alanda yaşayan insanlar üzerindeki mutlak hükmetme yetkisi (Hoffman, 1998: 16) ya da siyasal toplumdaki nihai ve mutlak otorite (Hinsley, 1986: 26) olarak tanımlanabilir. Devlet iktidarının başka hiçbir güce bağlı olmadığı, bundan dolayı hiçbir otorite tarafından sınırlandırılmayacağı, kısacası kendi sınırları içinde son sözü söyleme yetkisinin devlete ait olduğu düşüncesi, iç egemenliğin temel varsayımdır (Turhan, 2003: 217). Dış egemenlik ise devletlerin uluslararası sistem içerisinde eşit özneler olarak belirmelerini, birbirlerinin içişlerine

<sup>1</sup> Latince “superanus” sıfatından, o da “super” kökünden türemiştir. “Suzerain” sözcüğü “susum” veya “sursum” kökünden gelmektedir. Her iki sözcük de benzerlerinden üstte bulunma anlamına kullanılmaktadır. “Sovraineteez” terimi ise 17. yüzyılda ortaya çıkmış ve en üst nokta, zirve anlamında kullanılmıştır. Etimoloji için bkz., (Jouvenel, 2011).

karışmamalarını, böylece fiili bir özerkliğe sahip olmalarını iade etmektedir (Krasner, 1999: 230). Dış egemenlik, devletin dış otoritelerin müdahale ve denetimlerinden bağımsız olması anlamında kullanılmaktadır (Uygun, 1999: 396).

Tanımlamaları çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu çaba çalışmanın amacını aşacağından ünlü kamu hukukçusu ve siyaset bilimci Loughlin'in tanımlamasıyla yetinilmesi yerinde olacaktır. Loughlin'e göre egemenlik kavramı modern politik sistemin ana idari prensibidir (*organizational principle*) (Loughlin, 2000: 125; Loughlin, 2004: 73-77; Loughlin, 2010: 184-86) ve egemenlik modern devletin görünümüdür (*facet*) (Loughlin, 2004: 73). Her ne kadar egemenlik iç ve dış olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilse de bizim çalışmamız açısından önemli olan, dış egemenliktir ve değerlendirmeler genellikle bu kavram üzerinden yapılmıştır.

Klasik egemenlik teorisinin ana bileşenleri olan, belirli coğrafi sınırlar içerisinde hareket etme, devlet aygıtının yönetimini elinde bulundurma, kendisi üzerinde hiçbir güç tanımayan bir otorite olma, otorite olma yetkisini başka bir otoriteden almamış olma, iç siyasetini kendi belirlediği kurallar çerçevesinde sürdürme ve yurttaşlarından koyduğu kurallara uymalarını talep etme, dış siyasetinde tamamen bağımsız hareket etme ve diğer devletlerle ilişkilerini başka aktörlerin zorlayıcı müdahaleleri olmaksızın kendi çıkarları doğrultusunda belirleyebilme şeklinde özetlenebilecek unsurların insan hakları alanında yaşanan gelişmelerin etkisiyle özellikle son elli yılda değişikliğe uğradığı/kısıtlandığı (*derogation*) görülmektedir.

Devletler arasındaki etkileşimin son derece artma eğiliminde olduğu modern dünyada uluslararası sistemin, devlet odaklı olmaktan insan odaklı olmaya doğru evrildiği açıkça izlenmektedir. Bu süreçte insanı esas alan uluslararası insan hakları hukukunun, hiçbir şekilde müdahale edilmez kabul edilen devlet sistemlerine nüfuz ettiği, insan haklarının korunmasına yönelik yeni sistemler oluşturduğu, oluşturulan bu sistemler vasıtasıyla mutlak egemen devletin egemenlik alanına insancıl müdahalelerde bulunduğu ve devletlerin ulusal anayasalarını etkilediği açıkça izlenebilmektedir. Bu bakımdan klasik egemenlik teorisinin ön kabullerinin günümüz dünyasında salt olarak geçerli olduğunu ileri sürmek fikrimizce mümkün değildir.

### 3. DEVLET EGEMENLİĞİ KAVRAMININ TARİHSEL ve TEORİK GELİŞİMİ

#### 3.1. Antik Çağdan Din Savaşlarına: Modern Egemenliğin Doğuşu

Tüm toplumsal yapılanmalarda belirli bir grup diğerleri üzerinde farklı nedenlerle üstünlük sağlar. Eşitsiz güç ilişkisinin ifadesi olan iktidar, evrenseldir ve tarih boyunca çeşitli şekillerde görülmüştür. Toplumsallaşma süreci beraberinde iktidar ilişkilerini üretmiştir. Bu açıdan insan topluluklarında kurulan eşitsiz ilişkiler anlamında iktidar evrenseldir ve toplumsallaşma ile yaşattır. Her toplumda yöneten ve yönetilen ayrışması bulunsada da onbeşinci yüzyılla beraber işlevsel bir siyasal aygıt olarak tarih sahnesinde beliren modern devlet, insanlık tarihi göz önünde bulundurulduğunda nispeten yeni bir olgudur.

Feodal bölünmüşlüğü coğrafi ve siyasi olarak merkezileşmesi yoluyla aşılması sonucunda ortaya çıkan modern devletin ilk ortaya çıkışını onbeşinci yüzyıla kadar götürmek mümkünse de devlet yönetiminin ve hukukun birliğini sağlayan, şiddet araçlarını tek elde toplayan, din kurumlarını dünyevi yaşamdan soyutlayan, birbiri ile mücadele halindeki toplumsal grupları belirli sınırlar içinde tutmaya çalışan ya da gerekiyorsa ortadan kaldıran, dışa karşı gümrük ve siyasal kurumlar oluşturan modern devlet olgusu ve bu olgunun önemli bir bileşeni olan modern anlamda egemenlik kavramının kökenleri onyedinci yüzyılda kadar götürülebilir (Besson, 2004: 141; Sancar, 2000: 16-17). Daha özelde ise, modern anlamda egemenlik kavramsallaştırmasının Westphalia Anlaşması'na (1648) dayandığını söylemek mümkündür.<sup>2</sup> Kuşkusuz, ulusal ordular kurarak şiddet kullanma hakkını tekeline alan, merkezi bürokratik kurumlar aracılığıyla kendi uyruklarının yalnızca kendisine vergi ödemesini güvenceye bağlayan modern devletin doğuşu, egemenlik kavramının ortaya çıkışını önceler. Dahası "Otuz Yıl Savaşları" sonrasında imzalanan Westphalia Anlaşması aracılığıyla teritoryal (*yer/toprak*) açıdan kendi topraklarında özgürce hareket etmeyi ve birbirlerinin coğrafi sınırlarına saygı göstermeyi kabul eden prenslikler, egemenliğin karşılıklı kabulüne dayanan modern devletler sisteminin temellerini atmışlardır (Philpott, 2001: 4). Westphalia Anlaşması'nın modern devletin oluşumu açısından en önemli sonucu, siyasal otorite ile toprak arasında bağ kurulması, böylece kendi coğrafyası içerisinde devletin geniş bir özerkliğe sahip olduğunun kabul edilmesidir (Philpott, 1999: 144-67). Böylece devlet aygıtı toplumdan kesin bir şekilde ayrılmış ve toplumu oluşturan bireylerin yaşamları ve bedenleri üzerinde son sözü söyleyebilme yetkisiyle donatılmıştır.

Egemenlik kavramının bazı unsurları ortaçağ düşüncesinde kendini göstermekle birlikte, modern anlamıyla egemenliği sistemli ve teorik bir şekilde ele alan ve siyaset biliminin temel taşlarından biri haline getiren 1576'da yayımladığı "Les six livres de la République" (*Devletin Altı Kitabı*) adı kitabıyla ile Bodin (1529-1596) olmuştur. Bu kitap, devlet egemenliği kavramı bakımından ilk tutarlı teoriyi ortaya koymuş ve onyedinci yüzyılın sonuna kadar önemini yitirmemiştir. Kitabın yayımlandığı dönem yoğun din savaşlarının yaşandığı bir devir olup, Bodin bu kargaşayı sonlandırma yetisine sahip otoriteyi "devlet" (*the Republic*) olarak tanımlar. Bu tür bir egemenlik söylemi, ortaçağın bireysel egemenlik kavramsallaştırmasından ayrılmaktadır. Bodin tarafından betimlenen egemen güç, herhangi bir kural ya da sınırlamaya tabi olmayan, devletin "mutlak" (*absolute*) ve "sürekli" (*perpetual*) bir gücüdür (Bodin, 1955, Kitap I, Bölüm VIII: 24). Bodin'e göre egemenlik Prens'in "sivil kanunların üstünde olduğu" yani bunlarla sınırlı olmadığı ve sadece tanrısal kanunla (*divine law*) bağlı olduğu anlamına gelir (*potestas legibus soluta/legibus solutus*). Dolayısıyla Bodin'in egemenlik

<sup>2</sup> Krasner, egemenlik kavramının genel olarak dört anlamda kullanıldığını ifade etmektedir: Karşılıklı bağımlılık egemenliği, iç egemenlik, uluslararası hukuki egemenlik ve Westphalia tarzı egemenlik (Krasner, 1999: 10-25).

kuramının temelinde “la loy” (*kanun*) yapabilme yetisi yatmaktadır. Egemen, yasaları kendi koysa da doğal hukuk ile sınırlandırılmıştır (Bodin, 1955, Kitap I: 104). Bu yönüyle de Bodin, geleceğin sınırlandırılmış egemenlik kavramının da ilk ipuçlarını sunmaktadır (Bodin, 1955: Kitap I, Bölüm VIII: 24-30). Şüphesiz Bodin’in bu yaklaşımından, egemenin yetkisinin insan haklarıyla sınırlandırılabilceği şeklinde bir sonuca varmak mümkün değildir (Bodin, 1955, Kitap I: 84).

### 3.2. Sosyal Sözleşme Teorilerinden İkinci Dünya Savaşına: *Modern Egemenliğin Gelişimi*

Bireyler arasında hayali bir kurucu anlaşma (*fictive social contract*) olduğu fikri modern anlamda egemenlik kuramının gelişiminde önemli bir yer teşkil eder. Sözleşme düşüncesi, onyedinci yüzyılın başlarında Bodin’i eleştiren monarkomarkların<sup>3</sup> fikirleriyle önem kazanmıştır. Ancak klasik egemenlik kuramının bölünmez ve devredilemez özelliğini de dikkate alan ve kurucu anlaşmadan (ya da sözleşme) hareketle iktidarı açıklamaya çalışan esas düşünür Hobbes (1588-1679) olmuştur. Bodin’den yaklaşık yüz yıl sonra İngiliz düşünür Hobbes “egemen otorite” (*sovereign authority*) düşüncesini *Leviathan* ile yeniden biçimlendirmiştir. “Sosyal sözleşme”nin (*social contract*) ilk versiyonunda egemen yine “mutlak hâkim” (*absolute master*) olarak kabul edilmekle birlikte bu egemenlik gücü artık “asıl” (*original*) ve “kayıtsız” (*unconditional*) olmaktan çıkmaya başlamıştır. Hobbes, anarşinin hâkim olduğu doğa durumundan kurtulmak için bireylerin kendi aralarında bir sözleşme yaptıklarını ve tüm haklarını egemene devrettiklerini belirtir. Bu yaklaşımdan hareketle Hobbes, yaptıkları bir hayali sözleşme ile İngiliz vatandaşlarının özgürlükleri karşılığında kendilerini sivil savaştan kurtarma ve barışı sağlama yetisine sahip *Leviathan*’a egemenliği teslim etmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Merriam, 2001: 25–30). Bodin’de egemen doğal yasalarla ve daha özelde bireylerin yaşam haklarını korumakla sınırlandırılmış (*in foro interno/in inner court*) olmasına karşın Hobbes’a göre egemenlik mutlak ve herhangi bir normatif sınırlamaya tabi değildir.

Hobbes’tan elli yıl sonra Locke (1632-1704) tarafından “yarı-mutlak devlet egemenliği” (*quasi-absolute state sovereignty*) kavramı gündeme getirilmiştir. Locke’un yaklaşımına göre egemenlik bireyler arasında yapılan sosyal sözleşmeden değil bireyler ile egemen arasında yapılan bir anlaşmadan kaynaklanmaktadır. Locke’a göre egemenlik yetkisini elinde bulunduran irade sözleşmenin ve daha özelde de bireysel hakların (*individual rights*) ihlalinden doğrudan sorumludur (Locke, 2012). Locke’un savunduğu, egemenliğin sınırlarının tam olarak belirlenmesi ve kuvvetler ayrılığı prensipleri “bölünebilir” (*divisible*) ve “sınırlı” (*limited*) egemenlik düşüncesinin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, klasik insan hakları yaklaşımının ortaya çıkışında da Locke’un düşüncelerinin önem taşıdığına da burada belirtmek gerekir.

Locke’nin ardından Rousseau (1712-1778), Locke’un yarı-mutlak ve Hobbes’un aşırı derece esnek egemenlik kavramsallaştırmalarını daha anayasal bir yaklaşımla tanımlamaya çalışmıştır. Rousseau, “halk egemenliği” (*popular sovereignty*) kavramını ortaya atmış ve siyasal kurumların “genel irade”ye (*general will*) hangi koşullarda uyacaklarını açıklamıştır (Rousseau, 2006). Rousseau 1762’de yazdığı “*Du Contrat Social*” (*Toplum Sözleşmesi*) adlı eserinde, bireysel iradelerin sözleşme fikri çerçevesinde genel iradeyi oluşturduğunu ve asıl egemenin bu genel irade olduğunu ileri sürmüştür. Rousseau’ya göre egemen, genel iradeye saygı göstermediği taktirde egemen olma özelliğini yitirecektir. Rousseau’nun halk egemenliği kuramı, idealist bir demokrasi anlayışı içerir ve tüm yurttaşların her kanunun oylamasına doğrudan katıldığı bir sistem üzerine kurulmuştur. Bir başka ifadeyle, her yurttaş egemenlik eylemine katılmakta eşit hakka sahiptir. Devam eden yüzyıllarda bu şekildeki bir halk egemenliği ve demokrasi kavramsallaştırması egemenlik tartışmalarının odağı haline almıştır.

Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde devletler sisteminde yaşanan istikrarsızlıklar Avrupa’da egemenliğe ilişkin iki farklı kriterin belirmesiyle daha da derinleşmiştir. İlk kriter olan “milliyet ilkesi” gereğince, bir devlet başka bir devletin sınırları içinde yaşamakta olan halkın kendi uyruğuyla aynı milletten olduğunu ileri sürerek kendisine katılmaları gerektiğini ileri sürebilmiştir. İkinci kriter olan “doğal sınırlar” kriterine göre ise devletler kendi sınırları dışında toprak talebinde bulunabilmişlerdir. Bu kriterler, ondokuzuncu yüzyıl boyunca birçok toprak anlaşmazlığına, diplomatik problemlere, sömürge savaşlarına ve bölgesel anlaşmazlıklara yol açmış devletler arasındaki gerilimi daha da tırmandırmıştır (Poggi, 2001: 111–13).

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, egemenlik kavramı ile ilgili olarak “biçimselleştirme dönemi”ne (*formalization phase*) girilmiş ve egemenliğin birtakım normatif sınırlamalara tabi olması gerektiği fikri gündeme gelmeye başlamıştır. Biçimsel egemenlik kavramı ilk kez Kelsen (1881-1973) tarafından dile getirilmiş olmakla birlikte bu hususu en güçlü biçimde Schmitt’in (1888-1985) çalışmalarında görmek mümkündür. Kelsen’in hukuk teorisinde egemenlik, hukuksal anlamda normatif bir kavram (*normative concept*) olarak tanımlanmakta olup kavramın ahlaki (*moral*) bir yönü bulunmamaktadır. Devlet egemenliği ile sadece hukuksal sistem tarafından ihdas edilen meşruluk (*legitimacy*) ve otorite kastedilmektedir (Kelsen, 2007: 22).

Kelsen’den farklı olarak Schmitt’e göre ise egemenlik sadece hukuksal anlamda normatif bir kavram değildir. Hukuksal bir kavram olmanın yanı sıra saf olarak deneyseldir (*purely empirical*). Schmitt’e göre, hukuki düzenin uygulanabilmesi için siyasi sistemin normal bir şekilde işliyor olması gerekir. Siyasi sistem her hangi bir sebepten dolayı olağanüstü hal durumuna geçtiği andan itibaren hukuki sistem bir anlamda askıya alınır. Anayasa bu kararı kimin verebileceğini belirtebilir, ancak anayasada belirtilsin ya da belirtilmesin, bu olağanüstü hal durumuna karar veren ve bu durumda

<sup>3</sup> Monarkomark, 16. yüzyılda reform hareketinin, özellikle de Calvinist inancın etkisiyle kralların baskıcı yönetimine karşı eserler kaleme alan düşünürler için kullanılan bir kavramdır [yazarın notu].

alınacak önlemleri, uygulamaya koyulacak düzenlemeleri belirleyen güç, gerçek egemendir (Schmitt, 2005: 13–20). Dolayısıyla Schmitt'in yaklaşımına göre hukuksal ve ahlaki unsurların bileşimi egemenlik kavramının tarihsel seyri içinde yüz yüze geldiği esaslı sorunların üstesinden gelme yetisine kısmen sahip olduğu söylenebilir.

### 3.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemden Günümüze: Uluslararası Egemenlik Kavramının Gelişimi

Egemenlik, onaltıncı yüzyıldan itibaren bölünmez ve devredilemez bir iktidar olarak algılanmış, önceleri krala/prenze, daha sonra ise ulusa teslim edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Toplumlar yaygınlaşan özgürlükçü düşüncelerin gelişimiyle birlikte mutlak ve sınırsız devlet egemenliği algısı sorgulanır hale gelmiştir. Düşünceye yaşanan değişimler klasik egemenlik kuramının içeriden ve dışarıdan sınırlandırılması ile yeniden şekillenmeye başlamıştır. Ondokuzuncu yüzyılda egemenlik tartışmalarının merkezinde yukarıda da bahsedildiği üzere “iç egemenlik” (*internal sovereignty*) ve “dış egemenlik” (*external sovereignty*) kavramları yer almıştır.

Westphalia Anlaşmaları<sup>4</sup> ile hukuksal bağlayıcılık kazanan egemen devletler sisteminin kuramsal temellerinin Grotius (1583-1645) tarafından atıldığını söylemek mümkündür (Philpott, 2001: 148). Grotius'a göre bir devlet, diğer devletlerle olan ilişkilerinde belirli hukuksal ilkeleri gözeterek hareket etmek zorundadırlar. Bu zorunluluk devletlerin birbirlerini eşit statüde gördüklerini kanıtlayan ve bu yönüyle barışçı bir uluslararası sistemin oluşumunu sağlayan temel etmendir. Grotius'un yaklaşımı bakımından devletlerarası ilişkiler ancak egemen ve eşit statülü devletler tarafından hayata geçirilebilir. Devletin egemenlik unsurunu betimleme açısından Bodin ve Suarez'in fikirlerini sentezleyerek sunan Grotius'un çalışmamız için asıl önemi egemenlik kavramını devletler arası sistem içerisinde anlamlı kılması ve “egemen eşitlik” ilkesinin kuramsal temellerini atmış olmasında yatar. Kısacası Grotius, Bodin'le tarih sahnesinde beliren iç egemenliği, dış egemenlikle tamamlamış ve bir *sistem* içerisine yerleştirmiştir (Ben-Amittay, 1983: 142).

Daha öncede ifade edildiği üzere, modern devlet, en sade ifadesiyle siyasal ve hukuksal düzenin merkezileşmesi sonucunda orta çıkmıştır. Diğer taraftan bağımsız devletler arasında egemenlik alanında yaşanan çatışmalar uluslararası hukuk kurallarının gelişimini gerekli kılmıştır. Uluslararası alanda özgür iradeleriyle yükümlülük altına giren egemen devletler, karşılıklı olarak bu yükümlülüklerinden dolayı sorumludurlar. Bu türden uluslararası yükümlülüklerin karşılıklı olarak yerine getirilmesinin aracı da uluslararası hukuk kurallarının hayata geçirilmesi olmuştur. Tüm bu gelişmeler “uluslararası egemenlik” ve “dış egemenlik” kavramlarının birbirinin yerine kullanılabilir hale gelmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. (Besson, 2004: 144). Ancak her ne kadar dış egemenlik ve uluslararası kamu hukuku arasında bir ilişki bulunsa da uluslararası düzenin parçası olan devletlerin artan karşılıklı bağımlılığı birtakım sorunların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Birçok durumda, uluslararası hukuk, devletleri rızası olmaksızın sınırlamakta ve böylelikle devletlerin dış egemenliği egemenlik dışı (*non-sovereign*) faktörlerle sınırlandırılmış olmaktadır. Bu önemli gelişme, egemenlik kavramı ile uzlaşmaz görülürken dışsal egemenliğin insan hakları gibi evrensel kurallarla sınırlandırıldığı düşüncesinin bazı düşünürlerce gündeme getirilmesine neden olmuştur (Wildhaber, 1983: 39–40).

Ancak ondokuzuncu yüzyılda köle ticaretinin yasaklanmasına, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde köleliğin tamamen ortadan kaldırılmasına ve bu dönemde çalışanlarla etnik azınlıkların haklarının korunmasına yönelik birtakım çabalar (Krasner, 1999: 105–10) ile daha çok savaş hukukuna ilişkin düzenlemeler içeren “Lahey Konvansiyonu” (1907) istisna tutulursa insan haklarının bir bütün olarak uluslararası düzeyde siyasal ve hukuksal bir olgu haline dönüşmesi esasen İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir (Donnelly, 1999: 71).

Siyasal ve hukuksal koruma mekanizmalarının ortaya çıkışının İkinci Dünya Savaşı dönemine denk gelmesinin en önemli nedenlerinden biri, insanlığın kitlesel olarak yoğun bir şiddete maruz kalması ve yaşam hakkı başta olmak üzere birçok temel insan hakkının büyük ölçüde ihlal edildiği bir dönem olmasıdır. Özellikle Nazi Almanyası döneminde yaşanan *holocaust* olgusu evrensel bir insan hakları sisteminin kurulmasına yönelik ihtiyacı bir kez daha teyit etmiş ve bu alandaki çabaların hızlanmasına zemin hazırlamıştır. Almanya'da yaşanan insanlık dramı, Westphalia tarzı bir egemenlik anlayışının ana argümanlarından olan devletlerin kendi vatandaşlarının birey olmaktan kaynaklanan haklarını koruyacağı yönündeki ana düşüncenin temelden sarsılmasına neden olmuştur. Anlaşılması bir hayli güç ve modernliğe özgü bir fenomen olan *holocaust* olgusu (Bauman, 1997: 34), salt olarak devletin bireylere sağladığı hak bazlı korumanın yeterli güvence oluşturmadığını son derece acı bir şekilde göstermiştir. Aksine, uluslararası toplum tarafından haklar güvence altına alınmadıkça salt yurttaşlık bağı bireyin hak ve özgürlüklerinin tam anlamıyla korunması açısından çok da fazla bir anlam ifade etmemektedir. Savaşın tüm insanlığı sarsan yıkıcı etkileri, özellikle savaşın tarafı olan ülkelerde yaşayan bireyler için birçok alanda hakların tanınması ve koruma mekanizmalarının oluşumunda büyük rol oynamıştır.

Savaş yıllarında ortaya çıkan ve savaş sonrasında oluşacak yeni dünya düzenine yönelik bir takım düşüncelerden bahsetmek mümkündür. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'in imzaladıkları “Atlantik Şartı” da (1941) bunlardan biridir. Bu belgede, savaş sonrası oluşacak dünya düzeninde temel insan hak ve özgürlüklerinin evrensel açıdan kabul görmesi yönünde temennide bulunulduğu görülmektedir. “Birleşmiş Milletler Anlaşması”nın (1945) imzalanması belki de bu temenninin hukuksal ve uluslararası alana taşınmasında en önemli adım olmuştur. Birleşmiş Milletler Anlaşması ile genel çerçevesi çizilen evrensel insan hakları düşüncesi, “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”nin (“Evrensel Bildiri”) (1948) kabulüyle birlikte uluslararası toplum açısından bağlayıcılık kazanmıştır (Kapani, 1996: 26).

<sup>4</sup> Westphalia Barışı adı altında iki anlaşma yapılmıştır: Münster ve Osnabrück Antlaşmaları [yazarın notu].

Birleşmiş Milletler Anlaşması, insan hakları bakımından sağlam ve cesur bir adım olup, devlet egemenliği bakımından bazı açık sınırlamalar öngörmüştür. Anlaşma ile birlikte insan haklarına ilişkin konular uluslararası ilişkilerin temel meselelerinden bir halini almıştır. Bu anlamda insan hakları, devletlerin ana yapı taşlarından biri halini almaya başlamıştır. Tabii Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın insan haklarının korunması ve ilerletilmesine vurgu yapmakla birlikte, insan hakkının ne olduğunu açıkça tanımlamadığını da burada ifade etmek gerekir. Anlaşma, birçok hakkı bünyesinde barındırmakta ve bu haklara ilişkin önemli belirlemelerde bulunmaktadır.

Evrensel Bildiri ile üye devletler, Birleşmiş Milletler ile işbirliği yaparak, insan haklarına ve temel özgürlüklere evrensel ölçekte saygı gösterilmesini ve özgürlüklerin gereklerine uyulmasını sağlamak hususunda kendilerini bağlı kırdıkları yönünde taahhütte bulunmuşlardır (Brown, 2002: 116). Bu taahhütle birlikte, yaşam hakkından işkence ve kölelik yaşağına ondan ifade hürriyetine kadar birçok hak kategorisinde ilgili devletin vatandaşlarına yönelik yükümlülük ve eylemlerinde sınırsız bir hareket özgürlüğüne sahip olamayacağı açıkça dile getirilmiştir. İkinci olarak, devletler yapacakları bir takım hukuksal düzenlemeler aracılığıyla vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini elde edebilmelerinin önünü açma ve bu amaçla birtakım pozitif edimlerde bulunma yükümlülüğü altına girmişlerdir. Dolayısıyla Evrensel Bildiri ile birlikte, bildiriye imza koyan devletlerin negatif ve pozitif yükümlülükleri ortaya konulmuş, yasama ve uygulama yetkileri sınırlandırılmış, egemenliklerine kendiliğinden (*motu proprio*) bir sınır koymayı kabullendikleri deklare edilmiş (Kapani, 1996: 92–94) ve bir bakıma devlet ile birey arasındaki ilişki yapılaşmıştır (Donnelly, 1999: 85). Bildiri ile birlikte yaşanan yapılaşma süreci, insan haklarının korunmasına ilişkin konuları doğrudan ilgili devletin taahhüdü altına sokmuştur. Bu yönüyle Birleşmiş Milletler sisteminin bizatihi kendisinin, devletlerin hukuksal anlamda eşit ve egemenlikleri bakımından bağımsız kabul edildiği Westphaliacı anlayışı yapılaşmıştır diyebiliriz.

İnsan haklarına uluslararası bir boyut kazandırması ve bir bütün olarak dünya kamuoyunun gerektiğinde bu konuda harekete geçmesi fikrini gündeme getirmesi Evrensel Bildiri'nin asıl önemli yönünü teşkil eder. Ancak Evrensel Bildiri'nin insanlığa yönelik yüce idealleri içermekle birlikte bağlayıcı olmayan bir yapıya sahip olduğunu ve daha çok moral değerleri içerdiğini de belirtmek gerekir. Evrensel Bildiri'nin insan hakları alanındaki bir diğer önemli katkısı da insan hakları olgusunun pek çok devletin anayasasına ve yasalarına girmesini temin etmesi olmuştur. Geçen zaman içinde Evrensel Bildiri birçok bölgesel ve uluslararası anlaşmaya kaynaklık yapmış, başlangıçtaki moral niteliğini aşan bir özelliğe kavuşmuş (Gemalmaz, 2003: 338) ve bu kapsamda Evrensel Bildiri'yle ortaya konan temel ilkeleri esas alan birçok hukuksal düzenleme yapılarak uluslararası hukukun bir parçası haline almıştır.

Bu hukuksal metinlerin fikrimizce en önemlisi “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”dir (“Sözleşme”). Sözleşme’de temel insan hakları, Evrensel Bildiri’dekenden daha kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Sözleşme’yle üye devletlerin girişecekleri hak ihlallerine karşı bireyleri koruyan bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (“AİHM”) kurulmuştur. AİHM’nin kurulmasının fikrimizce en önemli hukuksal sonuçlarından biri de uluslararası toplum içinde bireyin ilk kez bir özne olarak kabul etmesi ve bireysel hakların korunması söz konusu olduğunda bu alanın devletler arası ilişkiler ile sınırlı olmayacağını ortaya koyması olmuştur. Bu yönü itibarıyla da gerek Sözleşme gerekse Sözleşme’ye dayanılarak kurulan AİHM, Avrupa Konseyine üye devletlerin egemenlik yetkilerinin insan hakları alanında önemli derecede sınırlandırılması ve regüle edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Evrensel Bildiri ve Sözleşme, insan haklarının salt olarak devletlerin iç meselesi olarak görülemeyeceğinin ve ulusal sınırlarını aşarak uluslararası boyut kazandığının en önemli göstergesidir.

#### 4. EGEMENLİK KAVRAMININ KRİTERLERİ AÇISINDAN İNSAN HAKLARININ KORUNMASI

Klasik Westphalia tarzı egemenlik anlayışı, egemenin kendisini insan hakları ile bağlı görme yükümlülüğü olduğu fikrini reddeder. Siyasal yönetimlerce belirli bir taahhütte bulunulmadığı takdirde, yurttaşlarına veya coğrafi sınırları içinde bulunan diğer kişilere muamelelerinde önceden belirlenmiş ve duyurulmuş birtakım standart prosedürlere uyacakları düşüncesi mutlak egemenlik anlayışında kabul görmemektedir (Falk, 2001: 123). Uluslararası hukukun, devletleri, bağlayıcı normlarla sınırlaması, hatta bunun da ötesine geçip ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı bazı devletlere karşı, uluslararası toplum adına müdahalede bulunulmasına imkân vermesi, devletlerin tek başlarına hukuk yaratıcı ve uygulayıcı yegâne egemen güç oldukları, kendi dışlarında belirlenen hiçbir ilkeye uyma yükümlülüklerinin bulunmadığı varsayımını reddeder. Dolayısıyla, egemenin, insan haklarıyla veya uluslararası hukukla sınırlı olduğu yönündeki bir bakış açısı, Westphalia tarzı egemenlik anlayışının mantığıyla bağdaşmaz.

İnsan haklarının rakibi çoğunlukla devletin gücü, güvenlik kaygıları, ideolojisi ve iktisadî çıkarları olagelmıştır (Donnelly, 1995: 217). Nitekim “devlet aklı” (*raison d’etat*) söz konusu olduğunda hukuk devleti anlayışının kurumsallaşmadığı pek çok ülkede insan haklarından taviz verilmesi kaçınılmaz olmaktadır (Sancar, 2000: 54–58). Bireyin hak ve özgürlüklerinin kamu otoriteleri karşısında sadece ulusal düzeyde korunuyor olması günümüz koşullarında yeterli görülemez. İnsan haklarının varlığının kabul edilmesi ve korunması bir bakıma egemenlik gücünü kullanan kamu otoritelerinin bu gücü ölçsüz kullanmalarını engelleyen faktörlerin en önemlilerinden biridir (Brown, 2002: 117; Falk, 2001: 122–24). Egemenliğin “mutlak” niteliğiyle, devlet karşısında bireyin durumunun ne olacağı ve birey haklarının durumu, üzerinde tartışılması gereken hayli güç bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Mills, 1998: 36–38). Örneğin bu alanda standart evrensel normların olmaması, her devlet insan haklarını koruyacağına yönelik güvence verse dahi bu güvencelerin kapsam ve içeriği belirsiz olacağı için bazı devletlerin yurttaşlarının haklarının daha dar bir alanla sınırlı kalmasına sebep olacaktır. Bu nedenle değil hakların korunmasının izlenmesi ve denetlenmesi, insan haklarının bir bütün olarak tanınması bile pek çok coğrafyada başlı başına bir sorun haline alacaktır.

Devlet teorisiyle ilgilenen düşünürler, baştan beri egemenliği insanların doğuştan itibaren sahip oldukları, vazgeçemeyecekleri ve devredemeyecekleri “doğal haklar”ıyla sınırlamaya çalışırlar. Ancak bu sınırlama çabaları uzunca

bir süre sadece *kuramsal* tartışmaların konusu olabilmıştır (Brown, 2002: 7; Locke, 2002: 274). Devlet iktidarının bireysel haklarla sınırlı olduğu yönünde hükümler ilk kez 1776 tarihli “Virginia Anayasası” ve “Amerikan Bağımsızlık Bildirisi”nde görülmektedir. Ancak bu belgeler ile tanımlanan hakların ulusal düzeyde olduğu ve bu hakların garantörünün devletin bizatihi kendisi olduğu unutulmamalıdır. Şüphesiz, hakların güvence altına alınması bakımından sağlanan hukuki güvenceler önem taşımaktadır, ancak esas olan devletin bu haklara uymasını sağlayacak ve denetleyecek evrensel ölçekli, yaptırım uygulama gücüne sahip denetim mekanizmalarının oluşturulmasıdır.

Yukarıda değinildiği üzere, uluslararası düzen içinde varlık gösteren egemen devletler, aynı zamanda üzerinde uzlaşılabilir birtakım uluslararası hukuk kurallarına ihtiyaç duymaktadırlar. Egemen devletlerin karşılıklı ilişkileri, konvansiyonel kuralların yanı sıra kabul etsin ya da etmesin tüm egemen devletlerde uygulanan “üstün hukuk”un (*ius cogens*) dışında birtakım evrensel insan hakları prensiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsan hakları, çağdaş siyaset ve hukuki egemenlik tarafından korunan değerlerden biridir. Bunun başlıca nedeni insan haklarının çağdaş devletlerde egemen gücün hesap verebilirliğini sağlayan araçlardan biri olmasıdır.

## 5. EGEMENLİK ve ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI

Egemen devletlerden oluşan bir siyasal sistemde insan haklarının nasıl ve hangi koşullarda uygulanacağı konusu birçok sorunu da gündeme getirmektedir. Bu sorunlardan ikisi özellikle önem taşır. İlk olarak uluslararası sistem birçok farklı kültürü, siyasal ve felsefi değeri bünyesinde barındırmaktadır. Uluslararası insan hakları belgelerine de gerçekçi bir bakış açısıyla bakıldığında, bu belgelerde tanımlanan insan hakları üzerindeki konsensüsün ancak asgari düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu yönüyle, farklı kültürel ve siyasal yapıya sahip devletler arasında insan haklarına ilişkin oydaşmanın nasıl sağlanacağı önemli bir meseledir. İkinci olarak, uluslararası insan hakları normlarının tam bağlayıcılığı ilkesi kabul edildiği takdirde, kaçınılmaz olarak birçok ülkede uygulamaya ilişkin yapısal eksiklik ve sorunlarla karşılaşılabilineceği de unutulmamalıdır (Falk, 2001). Yapısal eksiklikler nedeniyle insan haklarına ilişkin uygulamalarda yaşanacak aksaklıklar da bir diğer önemli konu olarak karşımıza çıkar.

Konvansiyonel egemenlik anlayışı, devleti, egemenliğin kaynağı ve yegâne kullanıcısı olarak tanımlayarak aslında uluslararası sisteme taşınması oldukça zor bir önerme ortaya koyar. Bu tür bir egemenlik anlayışı, uluslararası sistemde tüm devletlerin kendi kurallarını diğer toplumlara dayatmasını meşru olarak görür. Bu da uluslararası sistemi farklı egemenlerin koyduğu kuralların çatışabildiği, kurallardan çok devlet çıkarlarının belirleyici olduğu bir mücadele alanına dönüştürmektedir.

Her türlü çağdaş gelişmeden arındırılmış mutlak ve değişmez bir egemenlik anlayışı kabul edildiği takdirde, uluslararası hukukun ve insan hakları politikalarının devlet egemenliğini zayıflattığı ve aşındırdığı ileri sürülebilir. Ancak egemenlik bu biçimde genel ve mutlak bir olgu değildir. Bu itibarla, fikrimizce insan hakları ve egemenlik kavramı arasındaki ilişkiyi değişmez bir formül ile açıklamak mümkün görünmemektedir.

Modern anlamda egemenlik olgusunun ortaya çıkışı Westphalia Anlaşmaları’na dayanmaktadır. Bu anlaşmalar, “30 Yıl Savaşları” olarak adlandırılan ve tüm Avrupa’yı kasıp kavuran din savaşları sonrasında imzalanmıştır. 30 Yıl Savaşları, en genel ifade ile devletlerin kendi topraklarında belli bir dini empoze etme yetkisini kaybetmeleri ya da dinlerini uluslararası savaşlarla yayma arzusunun ürünüdür. Bu bağlamda uluslararası hukuk, devletlerin haklarının karşılıklı anlaşmalar yoluyla uzlaşması (*compromise*) çabasıdır. İnsan haklarına ilişkin çabaların da bunun dışında tutulması mümkün değildir.

Devletlerin, insan hakları alanında çeşitli konularda anlaşmalar imzalamaları ve bu anlaşmaların gereklerini yerine getirmeleri neticesinde daha az egemen bir duruma dönüştüklerini ya da egemenliklerinin zayıfladığını ileri sürmek fikrimizce son derece güç olup modern dünyada yaşanan gelişmeleri dışlayıcı bir yaklaşımdır. Egemenin belli hakları, yetkileri dönemsel olarak ve devletten devlete değişim gösterebilir. Bu değişimlerin belki de en önemlilerinden biri doksanlı yıllarda yaşanmış ve bu gelişmeler neticesinde devletler kendi toprakları üzerinde kendi vatandaşlarına karşı kıyım (*massacre*) yapabilme konusundaki yetkilerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Soğuk Savaş yıllarının ardından egemenlik kavramı, devletlerin uluslararası insan hakları pratikleri bakımından önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Küreselleşme ile birlikte insan hakları uygulamalarının, özellikle de devletlerin kendi vatandaşları üzerindeki suiistimallerini sınırlayan uygulamaların, uluslararası alandaki meşruiyeti artmıştır. Dolayısıyla, uluslararası olarak tanımlanmış insan haklarının kabulüyle birlikte devletlerin egemenlik tanımlamalarının da farklılaştığını söylemek mümkündür.

Donnelly’e göre hızla küreselleşen ve insan haklarına ilişkin uygulamaların yaygınlaştığı günümüz dünyasında devletlerin egemenlik alanları, 1914 yılındakinden daha az değildir. İnsan haklarının tanınması ve uluslararası korunmasına yönelik yaygın kanı gelecekte de genişleme eğilimindedir. Bu genişleme sürecinde uluslararası insan hakları normlarının görünürlüğünün ve uluslararası kurumlara yapılan başvuruların arttığı da görülmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle ulusal sınırları aşan insan hakları etkinlikleri yaygınlaşmakta ve derinleşmektedir. Dünyada yaşanan bu gelişmeler ile birlikte devletlerin kendi vatandaşlarının haklarını suiistimal noktasındaki hareket serbestisi daha da kısıtlanmış olmaktadır (Donnelly, 2014: 236–37).

## 6. SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA YAŞANAN SOYKIRIMLAR ve EGEMENLİK OLGUSUNUN YENİDEN İNŞASI

Son otuz yılda uluslararası toplumun üyeleri tarafından artan bir şekilde ihlal edilen insan haklarının, egemenlik kavramı ile bağlantısı nasıl kurulabilir sorusu önem taşımaktadır. Bu konu özellikle doksanlı yıllardan itibaren büyük tartışmaları da

beraberinde getirmiştir. Örneğin dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Koffi Annan egemenlik olgusunun küreselleşen dünyada yeniden tanımlanmasının bir zorunluluk olduğunu, bir devletin egemenlik hakkının belli bir süre için askıya alınması anlamına gelen “insanî müdahale”nin bir araç olarak kullanılmasının, ancak insan haklarının ilgili devlet tarafından ağır ve sürekli bir şekilde ihlal edilmesi halinde meşrû görülebileceğini belirtmiştir (Ayoob, 2002: 83).

Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle sona eren Soğuk Savaş döneminin ardından uluslararası insan hakları alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Uluslararası insan hakları normlarının etkilerinin artması batılı ülkelerin dış politikalarında insan hakları olgusuna daha hoşgörülü yaklaşmasına ortam hazırlamıştır. Seksenli ve doksanlı yılların demokratikleşme ve liberalleşme dalgası bir yandan devletlere gönemli insan hakları yükümlülükleri yüklerken diğer yandan da reform çabaları hususunda uluslararası desteğin önemini ortaya koymuştur. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Birleşmiş Milletler'in soykırım (*genocide/holocaust*) başta olmak üzere insan hakları ihlallerinin önlenmesi için harekete geçmesi konusunda yoğun bir tartışma başladıği görülebilir (Donnelly, 2014: 230–31). Soğuk Savaşın ardından insan haklarının korunması amacıyla uluslararası toplum adına ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararları kapsamında Bosna (1995), Somali, Doğu Timor ve Haiti'ye (1994) askeri olarak müdahalelerde bulunulmuştur (Ayoob, 2002; Rehman, 2003: 33).

Doksanlı yıllarda ilk olarak Bosna Hersek ve ardından da Ruanda'da (1998) yaşanan kitlesel kıyımlar esnasında, Birleşmiş Milletler'in bu kıyımlar karşısında müdahalede bulunup bulunamayacağı sorusu yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın 2. maddesinin 7. fıkrasında yer alan, devletlerin egemenlikleri altındaki topraklara kendi talepleri olmaksızın müdahalede bulunulamayacağı ilkesi, kural olarak, böyle bir müdahaleye imkân vermemektedir. Ancak, insan hakkı ihlallerine devam eden devletlere ekonomik ambargolar uygulanması, devletlerin siyasal yönetim mekanizmalarının diplomatik baskı yoluyla etkilenmeye çalışılması gibi birtakım ikincil nitelikte müdahale türlerinin yanında güç kullanılarak devletin topraklarına girilmesi ve askeri unsurlar aracılığıyla ülkedeki denetimin ele geçirilmesi gibi ilk elden müdahalelere de bu dönemde rastlanmaktadır. Şüphesiz bu tür bir müdahale de kaynağını yine Birleşmiş Milletler Anlaşması'ndan almaktadır. Anlaşma'nın 55. maddesinde yer alan uluslararası halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçı ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere Birleşmiş Milletler'in ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin haklarına bütün dünyada bilfiil saygı gösterilmesini kolaylaştıracağı yönündeki düzenleme, bu tür müdahalelerin en önemli dayanaklarından biridir (Morgenthau, 1970: 409; Troester, 2010: 138–41). Benzer şekilde Anlaşma'nın 51. maddesinde yer alan “Bu Anlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri almaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hâle getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Anlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez” hükmü de bu tür müdahalelere kaynaklık etmektedir.<sup>5</sup>

Birleşmiş Milletler, Eski Yugoslavya'nın yaptığı soykırımı karşılık olarak 1992 yılında Bosna Hersek'te bir dizi müdahalede bulunmuştur. Benzer şekilde Ruanda'da yaşanan soykırımı karşı uluslararası toplumda yaşanan hareketsizlik karşısında 1994 yılında Birleşmiş Milletler'ce gerçekleştirilen müdahale, katliamın azalmasını yanı sıra devletlerin hak ve yükümlülüklerinin esaslı bir biçimde yeniden ele alınması gereğini ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde, devletlerin diğer devletlere karşı kuvvet kullanmasının hukuksuz olduğu genel kabul görmekteydi. Bir devletin kendi topraklarındaki yabancı uyrukluları öldürmesinin hukuksuz olduğu kabul edilmekte iken Birleşmiş Milletler'in Ruanda'ya müdahalesi sonrasında kendi vatandaşlarını keyfi bir şekilde öldürmesi de yasadışı hale gelmiştir (Donnelly, 2014: 230–31).

Fikrimizce, hak ihlallerin engellenebilmesi amacıyla yapılan bu müdahaleler, egemenlik kavramının yeni bir boyut kazandığının önemli göstergelerinden biridir. Yaşanan bu gelişmeler insan haklarını esas alan “insancıl müdahale” (*humanitarian intervention*) kavramının literatüre girmesine neden olmuş ve böylelikle insan haklarını açıkça ihlal eden ülkelere yönelik güç kullanımının gerekçeleri, siyasal ya da stratejik değil, evrensel ve insani ilkelere dayandırılmıştır (Ayoob, 2002: 83). Doğrudan insancıl müdahale aracılığıyla, ekonomik ambargo ya da diplomatik ilişkilerin askıya alınması<sup>6</sup> gibi ikincil yöntemlerin ötesine geçilerek geçici bir süre için de olsa devletin egemenlik haklarına müdahalede bulunulmakta, egemenlik gücü sınırlanmakta veya egemenliğin en belirgin görünümlerinden biri olan fiziki sınırları üzerindeki tam bağımsızlığı askıya alınmış olmaktadır. Kuşkusuz, doğrudan müdahalenin temellerini, Westphalia Anlaşmaları ile hukuksal bağlayıcılık kazanan egemen devletler sisteminin kuramsal temellerini Grotius'un fikirlerinde de görmek mümkündür. Grotius'a göre, doğaya karşı günah işleyenlere, halka zulmedenlere savaş açılabilir ve zulme uğrayan halklara yardım amacıyla devletler, zulmeden devletlere askeri müdahalede bulunabilirler (Troester, 2010: 194–238). Fikrimizce, burada önemli olan husus, insan haklarının korunması amacıyla devletin özellikle de yukarıda tanımlanan dış egemenlik yetkisine açık bir müdahalede bulunulmasının hukuksal ve fiili gerekçelerinin oluşturulmuş olması ve bu ilkelerin uluslararası toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmesidir. Salt olarak, uluslararası hukukun “egemen eşit devletler sistemi” açısından bu tür müdahalelerin hukuksuz ya da gayrı meşru olduğu ileri sürülebilir, ancak ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı gerekçesiyle yapılan müdahalelerin meşru olmadığını ileri sürmek güçtür.

<sup>5</sup> Birleşmiş Milletler antlaşmasının orijinal metni için bkz., <https://treaties.un.org/> (erişim, 17/11/2015).

<sup>6</sup> Diplomatik olarak ilişkilerin askıya alınması ya da kesilmesi Donnelly tarafından “pozitif müdahalesizlik” olarak tanımlanmaktadır (Donnelly, 1995: 258–59).



Yukarıda bahsedilen doğrudan müdahalelerin en önemlilerinden biri de Birleşmiş Milletlerin dışında gelişmesine rağmen Kosova’da yaşanan insanlık dramı nedeniyle 1999 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nin liderliğinde NATO tarafından gerçekleştirilen askeri harekât olmuştur. NATO’nun Kosova harekâtı uluslararası arenada büyük bir destek bulmuş ve “insancıl müdahale” kavramı yeni bir boyut kazanmıştır. Söz konusu müdahale birçok çevre tarafından “hukuksuz fakat meşru” (*illegal but legitimate*) olarak nitelendirilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kosova’daki müdahalenin son bulmasından bir gün sonra Endonezya’nın Batı Timor bölgesinde yaşayan sivil halk üzerindeki askeri şiddetin sonlandırılması amacıyla “barış gücü” (*peacekeeping force*) gönderilmesine yetki vermiştir. Birleşmiş Milletler’ce gerçekleştirilen bu müdahaleler şüphesiz hukuki ve evrensel olarak meşru olarak görülmektedir. Doksanlı yılların sonuna gelindiğinde ise uluslararası toplumun büyük çoğunluğu soykırıma karşı “silahlı insancıl müdahale”yi (*armed humanitarian intervention*) kabul etmişlerdir (Donnelly, 2014: 231).

Bu noktada fikrimizce tartışılması gereken en önemli mesele, insan hakları ihlallerinin önlenmesi amacıyla devletlerin dış egemenliklerine yapılan müdahaleler ne derece insan haklarını korumaktadır? Bu müdahaleler *hegomonik* bir mücadelenin aracı mıdır? Bu soruların akla gelmesindeki en önemli etmen söz konusu müdahalelerin genellikle Birleşmiş Milletler’in inisiyatifinde yürütülenler dışında, bir ya da birkaç devlet tarafından yönlendirilmesidir. Bu açıdan elimizde, söz konusu müdahalelerin ne derecede haklı ya da adil olduğunu ölçebilecek bir enstrüman bulunmamaktadır. Nitekim aynı ülkelerin 2003 yılı başında yine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince verilmiş bir karar bulunmaksızın Irak’a müdahalede bulunmaları, bu tür müdahalenin ne derece insani olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Ancak bu konu müstakil bir çalışmanın konusu olabilecek nitelikte olduğundan burada sadece değinilmekle yetinilmiştir.

## 7. ULUSLARARASI CEZA YARGILAMALARININ/MAHKEMESİNİN DEVLET EGEMENLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından gerçekleştirilen Nürnberg ve Tokyo yargılamalarının ardından sürekli olarak çalışacak uluslararası bir ceza mahkemesi kurulması fikri gündeme gelmiş, ancak Soğuk Savaş’ın olağanüstü koşulları bu fikrin yaşama geçirilmesine imkân vermemiştir. Gerçekten de Nürnberg ve Tokyo yargılamalarının, “insanlığa karşı işlenen suç” kavramını literatüre kattığını gözlemek mümkündür. Doksanlı yıllarda yaşanan soykırımların doğurduğu çatışmaların dünyanın birçok bölgesinde görülmesinin, bağımsız hareket edecek uluslararası bir oluşum arayışlarının hızlanmasına neden olduğu söylenebilir. Fikrimizce, bağımsız nitelikte uluslararası bir oluşumun kurulmasına kaynaklık eden bir diğer gerekçe de savaş suçlarının kendi devletlerince bağımsız ve adil bir şekilde yargılanamayacağı yönündeki yaygın kanaattir. Haddizatında Uluslararası Ceza Mahkemesi (“UCM”), (i) soykırım, (ii) insanlığa karşı işlenen suç ve (iii) savaş suçlarını kovuşturmada devletlerin kendi yargı organlarının devreye girmediği ya da buna imkân bulamadığı durumlarda harekete geçmektedir.

Ağır insan hakkı ihlallerinden cezai olarak sorumlu olan kişilerin yargılanması ile ilgili olarak kurulan mekanizmalar, devlet egemenliği kavramının yeniden tanımlanması gereğini gündeme getiren bir diğer etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Eski Yugoslavya (1993) ve Ruanda (1994) için “özel” (*ad hoc*) ceza mahkemeleri kurulmuştur. 1998 yılında imzalanan Roma Anlaşması ile temelleri atılan ve 2002 yılından itibaren sürekli olarak çalışmaya başlayan UCM’nin temel işlevi, devlet eliyle sivil halka devlet eliyle yönelen şiddet hareketlerini ve hak ihlallerini önlemek için yasal bir koruma sunmaktır. UCM’nin kurulmasının ve kurumsallaşmasının devlet egemenliği bakımından önemli olan yanı, insan hakkı ihlalleri söz konusu olduğunda ulusal yargının ötesine geçilebileceğinin ve siyasal iktidarın kendi yurttaşlarına karşı davranışları bakımından da uluslararası hukuka tabi olacağı kabul edilmesidir. İnsan haklarını ihlal eden devlet yöneticilerinin uluslararası bir merci tarafından yargılanmasını sağlayan bu mekanizma ile devletin egemenlik hakkı sınırlanmaktadır (Falk, 2005: 182–85). Dolayısıyla devlet egemenliğinin önemli bir göstergesi olan yargılama faaliyeti sadece ulusal bir yetki olmaktan çıkmış insanlık adına hareket eden, uluslararası bir mahkeme tarafından yürütülen bir boyut kazanmıştır.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki sadece soykırım gibi ağır suçlar (*gravest of crimes*), insanlığa karşı suçlar (*crimes against humanity*) ve savaş suçları (*war crimes*) uluslararası uygulamaların konusu olabilmektedir. Diğer tüm insan hakkı ihlallerinin önlenmesi öncelikle devletlerin kendi sorumlulukları kapsamındadır. Ayrıca, bu tür istisnai durumlar hariç tutulursa, insancıl müdahale devletler açısından bir *hak* olup bir *zorunluluk* teşkil etmez. Örneğin Sudan Hükümeti’nin Darfur bölgesinde yaptığı etnik kıyım Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği’nce gönderilen barış gücünün varlığı sayesinde kısmen de olsa azaltılabılmış, insan ölümlerinin ve şiddetin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak Sudan’da neredeyse yarım yüzyıldır aralıklarla devam eden soykırım 2011 yılında Güney Sudan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, Sudan örneğinde olduğu gibi, dışarıdan yapılan insani müdahalelerin etkilerinin bazı durumlarda sınırlı kaldığı görülmektedir.

UCM, kuruluşundan itibaren geçen ilk on yıllık sürede sekiz Afrika ülkesine ilişkin olarak faaliyette bulunmuştur. Devlet egemenliği açısından belki de en çarpıcı olanı, dönemin Sudan Devlet Başkanı Ömer El-Beşir hakkında UCM tarafından savaş suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar ve soykırımla ilgili olarak hazırlanan iddianame (*indictment*) olmuştur. UCM tarafından soykırım suçuna ve sorumluların cezai sorumluluklarına ilişkin ortaya konan normlar ve pratik son derece

<sup>7</sup> İnsan haklarının korunması amacıyla doğrudan müdahale yapılabileceği düşüncesi hegomonik bir üstünlük kurmak açısından oldukça elverişli bir zemin hazırlar. Donnelly, İkinci Dünya Savaşı devam ederken 1942 yılında ABD Başkanı Roosevelt’in dört temel insan hakkını ilan etmesini zamanlaması bakımından oldukça anlamlı bulmaktadır (Donnelly, 1999: 72). Falk’ta benzer bir konuya değinerek, savaş suçlarını yargılamak amacıyla kurulan Nürnberg ve Tokyo mahkemelerinde sanık koltuğuna sadece Japon ve Alman yönetici ve askerlerin oturtulduğunu, aynı suçlardan dolayı müttefik güçlerden kimsenin yargılanmadığını belirtmektedir (Falk, 2000a: 82).

istisnai durumlar için geçerlidir. Bununla birlikte Sudan örneğinde olduğu gibi UCM'nin insan haklarının uluslararası korunması bakımından somut katkısını görmezden gelmek de mümkün değildir.

## 8. EGEMENLİK ve İNSAN HAKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN GELECEĞİ

Fikrimizce, insan haklarını salt olarak devletlerin bir iç meselesi olarak görmek ve hak ihlalleri karşısında ilgili devletin yurttaşlarının harekete geçmesini beklemek söz konusu ihlallerin asgariye indirgenmesini sağlamakta yetersiz kalabilir. Bu eksikliğin giderilmesinin önemli bir yolu insan hakları açısından uluslararası sivil toplumun harekete geçirilmesidir. Uluslararası Af Örgütü gibi devletlerden bağımsız ve Birleşmiş Milletler ile eşgüdüm halinde çalışan kurumların varlığı bu bakımdan büyük önem taşımaktadır (Falk, 2000b: 55).

Şüphesiz mutlak egemenlik almayışının artık geride kaldığını ve tamamen terk edildiğini/edilmesi gerektiğini ileri sürmek fazlasıyla iddialı bir yaklaşım olur. Ancak evrensel bazda insan haklarının tanınması ve buna ilişkin birtakım koruma mekanizmalarının geliştirilmesinin klasik devlet egemenliği anlayışında önemli değişimlere yol açtığını da kabul etmek gerekir. Gerçekten de insan haklarının günümüz dünyasında popülaritesinin artması, devlet ve egemenlik kuramlarında yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Birtakım etik değerlerden yola çıkarak şekillenen ve günümüzdeki halini alan insan hakları anlayışı, modern dünyanın büyük bir bölümünde geçerli olan devlet iktidarının zayıflatılmasına yönelik söyleminin bir sonucu olduğu söylenebilir. Zira Falk'a göre yetmişli yıllardan sonra dünyanın hâkim ideolojisi haline gelen ve temel bileşenlerinden biri de insan hakları olan neo-liberalizm akımı, liberal-demokratik siyasal rejim dışında kalan tüm yönetim biçimlerinin meşruiyetini sorgular (Falk, 2000b: 47).

İnsan haklarının devlet egemenliğine yönelik sınırlandırıcı etkilerinden ilki, büyük ölçüde kendi iradesi dışında ortaya konulan normların devlet iktidarlarını bağladığının kabul edilmesi ve otoritelerinin sınırlandırılmasıdır. Dolayısıyla devletler, her zaman gönüllü olmasalar da somut yansıması kanun koyma ve uygulama şeklinde ortaya çıkan egemenliklerinin sınırlandırılmasına rıza göstermektedirler. Ayrıca, kendi yurttaşlarına karşı davranış ve uygulamalarında uluslararası sistem içinde karşılığı olan birtakım yükümlülüklerin altına girmektedirler. Bu yükümlülüklerin gereği gibi yerine getirilmemesi ya da ihlal edilmesinin, devlet iktidarının meşruiyetinin sorgulanması sonucunu doğurması da kaçınılmazdır. Bir devletin uluslararası sistemdeki meşruiyeti bakımından insan hakları alanındaki uygulamalarına ilişkin göstergeler, günümüzün modern dünyasında büyük bir önem taşımaktadır. Bu açıdan devlet egemenliği algısının insan hakları tarafından yeniden şekillendirildiğini de söylemek mümkündür.

İnsan haklarının devlet egemenliğine yönelik sınırlandırıcı etkilerinden ikincisi ise en basit ifadesiyle devlet egemenliğinin dış etki ve müdahalelere kapalı olması anlamına gelen dış egemenliğin sınırlandırılmasına ilişkindir. İnsan haklarına ilişkin birtakım yükümlülükler sebebiyle bir devletin mutlak özerkliğe sahip olduğu topraklarındaki hiçbir uygulamada dış müdahaleye maruz kalmayacakları düşüncesi de büyük ölçüde dönüşüme uğramıştır. Bu yönü itibarıyla da devletler yurttaşlarının hakları üzerindeki yetkilerini uluslararası oluşumlar ile paylaşmaktadırlar. Ancak devletlerin, sadece kendi topraklarındaki insan hakları ihlallerinin önlenmesi noktasında sorumlu olduğu da söylenemez. Donnelly'e göre günümüz dünyasında devletlerin, dünya coğrafyasının çeşitli bölgelerindeki insan hakkı ihlallerine kayıtsız kalmaları mümkün olmayıp, bu ihlallerin sonlandırılması bakımından sorumlulukları bulunmaktadır (Donnelly, 1995: 248). Örneğin, Birleşmiş Milletler'ce insan hakkı ihlallerinin yaşandığı devletlere karşı uygulanan ambargolar, temelde siyasal rejimleri insan haklarının korunması noktasında zorlamaya yöneliktir. Kuşkusuz uluslararası toplumca ortaya konan çabaların bunlarla sınırlı olduğu da söylenemez. Bununla beraber tüm bu müdahaleler hukuksal bir zeminde gerçekleşmeye başlamış ve kurulan uluslararası mahkemelerce gerekirse insan hakkı ihlalinden sorumlu olan kişilerin yargılanmasının da önü açılmıştır. Bu tür müdahalelerin mutlak egemen devlet anlayışı ile bağdaşmadığı açık olmakla birlikte fikrimizce modern dünyada bu tür müdahalelerin hukuksal ve meşru zemininin bulunması koşuluyla yaygınlaşacağı öngörülebilir.

Ancak, hemen belirtilmelidir ki uluslararası hukukun, güçlü devletlerin diğer devletler üzerinde üstünlük kurmasının bir aracına dönüşmemesi de son derece büyük önem taşımaktadır. Son yirmi yılda yaşanan ve yukarıda da değinilen gelişmeler, bu endişenin pek de haksız olmadığına ilişkin bazı izler barındırmaktadır. Ayoob'a göre insancıl müdahale olgusunu destekleyenler genellikle "kuzey ülkeleri" olarak da adlandırılabilirler gelişmiş ülkeler, bu tür müdahalelere karşı çıkanların ise "güney ülkeleri" olarak isimlendirilen az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdir (Ayoob, 2002: 99). Tabii bu türden insancıl müdahalelere karşı çıkan ülkelerin genellikle demokratik olmayan ülkeler oldukları da gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

İnsan haklarının ihlal edildiği ülkelere insancıl müdahalelerde bulunulması yoluyla ilgili devletin egemenlik alanının kısıtlanması ve müdahalede bulunan devletlerin hegemonyasına müsait bir zemin oluşması, insancıl müdahale olgusunun bizatihi hukuksal değerini ve insanlık için taşıdığı önemi azaltmamalıdır. Fikrimizce bu tür olumsuz sayılabilecek temayüllerin önüne geçilmesi için müdahalelerin, hukuksal bir zeminde, demokratik müzakere yolları izlenerek alınan kararlar gereğince ve Birleşmiş Milletler çatısı altında gerçekleştirilmesi gerekir. Dolayısıyla, insancıl müdahale olgusu açısından dikkate alınması gereken mesele devlet iktidarının sınırlandırılmasında, insan hak ve özgürlüklerin korunması ve demokratikleşme amacının ön planda tutulup tutulmadığıdır.

## SONUÇ

Devlet egemenliği ve insan haklarının, uluslararası düşünce ve pratikleri zaman içinde önemli değişimlere uğramıştır. Bu yönüyle, özellikle egemenlik kavramının tarihsel süreç içinde "kavramsal göç" yaşadığı söylenebilir. Egemenlik ve insan hakları arasındaki ilişki açısından yaşanan bu süreci birkaç döneme ayırmak mümkündür. İlk olarak, mutlak devlet egemenliği dönemi olarak da adlandırılabilir ve devletin bireyler üzerinde tam yetki sahibi olduğu, birey haklarının en

iyi şekilde yurttaşı olduğu devlet tarafından korunacağı inancının hakim olduğu dönemden bahsedilebilir. Bu dönemde, devletin insan haklarının tanınması ve korunması bakımından tabii olduğu standart evrensel normlardan bahsetmek mümkün olmadığı gibi insan haklarının korunmasına yönelik güvencelerin içeriği de belirsizdir. Bu nedenle değil hakların korunmasının izlenmesi ve denetlenmesi, insan haklarının bir bütün olarak tanınması bile pek çok coğrafyada başlı başına bir sorun teşkil etmiştir.

İkinci olarak, insan haklarının sadece devletlerin iç meselesi olmaktan çıkıp uluslararası siyaset ve hukukun konusu olduğu dönemden bahsedilebilir. Üzerinde yapılan tüm tartışmalara rağmen, uluslararası insan hakları normlarının ortaya konulmasıyla ve bu normların insan haklarını ihlal eden devletlere müdahalelerin dayanağı olarak sunulmasıyla birlikte insan hakları ve egemenlik ilişkisi yeni bir döneme girmiştir. Böylece, devletin korunması altındaki insan hakları anlayışından, “hak odaklı” (*rights-bearing*) bir aşamaya geçilmiştir. Bireyler, devlet tarafından tanımlanan haklarının korunmasını talep etmek yerine, haklarını devlete karşı ileri sürülebileceğine kavuşmuşlardır.

Son olarak da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hakların devlete karşı ileri sürülebilmesi aşamasından, uluslararası alanda da ileri sürülebileceği bir döneme geçilmiştir. Özellikle insan hakları ihlallerine karşı başvurulabilecek uluslararası mekanizmaların kurulmasıyla birlikte, bireyler uluslararası hukukun süjesi halini almışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası insan hakları olgusuna temelden karşı olan “mutlak egemenlik” kavramsallaştırması uluslararası toplum tarafından genel kabul görmekteydi. Ancak aynı süreçte, savaşın yıkıcı etkileri insan hakları olgusunu uluslararası toplumun temel normlarından biri haline dönüştürmüştür. Özellikle son yirmi yılda klasik egemenlik algısı daha “az mutlak” ve daha çok “insan hakları odaklı” bir hal almıştır. Bu yaklaşımın gelecek yıllarda da devam etme eğilimi içinde olacağını söylemek mümkündür.

Devletler arasındaki etkileşimin artma eğiliminde olduğu modern dünyada uluslararası sistemin, devlet odaklı olmaktan insan odaklı olmaya doğru evrildiği açıkça izlenebilir. Bu süreçte insanı esas alan uluslararası insan hakları hukukunun, hiçbir şekilde müdahale edilmez kabul edilen devlet sistemlerine nüfuz ettiği, insan haklarının korunmasına yönelik yeni sistemler oluşturduğu, oluşturulan bu sistemler vasıtasıyla mutlak anlamda egemen devletin egemenlik alanına insancıl müdahalelerde bulunduğu ve devletlerin ulusal anayasalarını etkilediği açıkça izlenebilmektedir. Bu bakımdan klasik egemenlik teorisinin ön kabullerinin günümüz dünyasında salt olarak geçerli olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Her türlü çağdaş gelişmeden arındırılmış mutlak ve değişmez bir egemenlik anlayışı kabul edildiği takdirde, uluslararası hukukun ve insan hakları politikalarının devlet egemenliğini zayıflatığı ve aşındırdığı ileri sürülebilir. Ancak egemenliğin, bu biçimde genel ve mutlak bir olgu olmadığı ortadadır. Bu itibarla, insan hakları ve egemenlik kavramı arasındaki ilişkiyi değişmez bir formül ile açıklamak mümkün görünmemektedir.

Devletlerin, insan hakları alanında çeşitli konularda anlaşmalar imzalamaları ve bu anlaşmaların gereklerini yerine getirmeleri neticesinde daha az egemen bir duruma dönüştüklerini ya da egemenliklerinin zayıfladığını ileri sürmek de son derece güç olup modern dünyada yaşanan gelişmeleri dışlayıcı bir yaklaşımdır. Egemenin belli hakları, yetkileri dönemsel olarak ve devletten devlete değişim gösterebilir. Bu değişimlerin belki de en önemlilerinden biri doksanlı yıllarda yaşanmış ve bu gelişmeler neticesinde devletler kendi toprakları üzerinde kendi vatandaşlarına karşı kıyım yapabileceği konusundaki yetkilerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Soğuk Savaş yıllarının ardından egemenlik kavramı, devletlerin uluslararası insan hakları pratikleri bakımından önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Küreselleşme ile birlikte insan hakları uygulamalarının, özellikle de devletlerin kendi vatandaşları üzerindeki suiistimallerini sınırlayan uygulamaların, uluslararası alandaki teşriyeti artmıştır. Dolayısıyla, uluslararası olarak tanımlanmış insan haklarının kabulüyle birlikte devletlerin egemenlik tanımlamalarının da farklılaştığını söylemek mümkündür.

Hak ihlallerin engellenebilmesi amacıyla devletlerin topraklarına yapılan insancıl müdahaleler, egemenlik kavramının yeni bir boyut kazandığının önemli göstergelerinden biridir. Doğrudan insancıl müdahale aracılığıyla, ekonomik ambargo ya da diplomatik ilişkilerin askıya alınması gibi ikincil yöntemlerin ötesine geçilecek geçici bir süre için de olsa devletin egemenlik haklarına müdahalede bulunulmakta, egemenlik gücü sınırlanmakta veya egemenliğin en belirgin görünümlerinden biri olan fiziki sınırları üzerindeki tam bağımsızlığı askıya alınmış olmaktadır. Ancak burada önemli olan husus, insan haklarının korunması amacıyla devletin dış egemenlik yetkisine açık bir müdahalede bulunulmasının hukuksal ve fiili gerekçelerinin oluşturulmuş olması ve bu ilkelerin uluslararası toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilmesidir. Salt olarak, uluslararası hukukun “egemen eşit devletler sistemi” açısından bu tür müdahalelerin hukuksuz ya da gayri meşru olduğu ileri sürülebilir, ancak ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı gerekçesiyle yapılan müdahalelerin meşru olmadığını ileri sürmek güçtür.

Ağır insan hakkı ihlallerinden cezai olarak sorumlu olan kişilerin yargılanması ile ilgili olarak kurulan mekanizmalar, devlet egemenliği kavramının yeniden tanımlanması gereğini gündeme getiren bir diğer etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. UCM'nin kurulmasının ve kurumsallaşmasının devlet egemenliği bakımından önemli olan yanı, insan hakkı ihlalleri söz konusu olduğunda ulusal yargının ötesine geçilebileceğinin ve siyasal iktidarın kendi yurttaşlarına karşı davranışları bakımından da uluslararası hukuka tabii olacağını kabul edilmesidir. İnsan haklarını ihlal eden devlet görevlilerinin/yöneticilerinin uluslararası bir merci tarafından yargılanmasını sağlayan bu mekanizma ile devletin egemenlik hakkı sınırlanmaktadır. Dolayısıyla devlet egemenliğinin önemli bir göstergesi olan yargılama faaliyeti sadece ulusal bir yetki olmaktan çıkmış insanlık adına hareket eden, uluslararası bir mahkeme tarafından yürütülen bir boyut kazanmıştır. Ancak, bu tür müdahalelerin mutlak egemen devlet anlayışı ile bağdaşmadığı açık olmakla birlikte modern dünyada bu tür müdahalelerin hukuksal ve meşru zemininin bulunması koşuluyla yaygınlaşacağı öngörülebilir.

İnsan haklarını salt olarak devletlerin bir iç meselesi olarak görmek ve hak ihlalleri karşısında ilgili devletin yurttaşlarının harekete geçmesini beklemek, söz konusu ihlallerin asgariye indirgenmesini sağlamakta yetersiz kalacaktır. Şüphesiz

mutlak egemenlik almayışının artık geride kaldığını ve tamamen terk edildiğini/edilmesi gerektiğini ileri sürmek fazlasıyla iddialı bir yaklaşım olur. Ancak evrensel bazda insan haklarının tanınması ve buna ilişkin birtakım koruma mekanizmalarının geliştirilmesinin klasik devlet egemenliği anlayışında önemli değişimlere yol açtığını da kabul etmek gerekir.

## KAYNAKÇA

- AYOOB, M. (2002). Humanitarian Intervention and State Sovereignty. *The International Journal of Human Rights*, 6(1), 81–102.
- BACIK, G. ve SUNAR, L. (2007). *Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik*. İstanbul: Kaknüs Yay.
- BARTELSON, J. (1995). *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- BAUMAN, Z. (1997). *Modernite ve Holocaust*. (S. Sertabibođlu, Çev.). İstanbul: Sarmal Yay.
- BEN-AMİTTAY, J. (1983). *Siyasal Düşünceler Tarihi: Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi*. (M. A. Kılıçbay ve L. Köker, Çev.). Ankara: Savaş Yay.
- BESSON, S. (2004). Sovereignty in Conflict. *European Integration Online Papers*, 8(15), 131–90.
- BOBBIO, N. (1989). *Democracy and Dictatorship: The Nature and Limits of State Power*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- BODIN, J. (1955). *Six Books of the Commonwealth*. (M. J. Tooley, Çev.). Oxford: Blackwell's Political Texts. [http://www.yorku.ca/commnel/courses/3020pdf/six\\_books.pdf](http://www.yorku.ca/commnel/courses/3020pdf/six_books.pdf) adresinden erişildi.
- BROWN, C. (2002). *Sovereignty, Rights, and Justice: International Political Theory Today*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- COHEN, J. ve SABEL, C. (1997). Directly-Deliberative Polyarchy. *European Law Journal*, 3(4), 313–342.
- DONNELLY, J. (1995). *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*. (M. Erdoğan ve L. Korkut, Çev.). Ankara: Yetkin Yay.
- DONNELLY, J. (1999). The Social Construction of International Human Rights. T. Dunne ve N. J. Wheeler (Ed.), *Human Rights in Global Politics içinde* (ss. 71–102). UK: Cambridge University Press.
- DONNELLY, J. (2014). State Sovereignty and International Human Rights. *Ethics & International Affairs*, 28(02), 225–238.
- FALK, R. (2000a). Criminal Accountability in Transitional Justice. *Peace Review*, 12(1), 81–86.
- FALK, R. (2000b). *Human Rights Horizons the Pursuit of Justice in a Globalizing World*. New York: Routledge.
- FALK, R. (2001). Sovereignty. J. Krieger (Ed.), *The Oxford companion to Politics of the World içinde* (2. bs., ss. 397–401). New York: Oxford University Press.
- FALK, R. (2005). *Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*. (N. Arhan ve N. Domaniç, Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- GEMALMAZ, M. S. (2003). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Yay.
- HINSLEY, F. H. (1986). *Sovereignty*. New York: Cambridge University Press.
- HOFFMAN, J. (1998). *Sovereignty*. Minneapolis, Minn.: University of Minnesota Press.
- JOUVENEL, B. (2011). *Sovereignty: an Inquiry into the Political Good*. (J. . Huntington, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- KAPANİ, M. (1996). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları* (3. bs.). Ankara: Bilgi Yay.
- KELSEN, H. (2007). *General Theory of Law and State*. (A. Wedberg, Çev.). New Jersey: The Lawbook Exchange.
- KRASNER, S. D. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. New Jersey: Princeton University Press.
- LASKI, H. J. (1968). *The Foundations of Sovereignty, and Other Essays*. New York: Books for Libraries Press.
- LOCKE, J. (2002). *Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'den Seçme Parçalar*. M. Tuncay (Çev.), *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-Seçilmiş Yazılar: Yeni Çağ içinde*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- LOCKE, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme (Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme)*. (F. Bakırcı, Çev.) (2. bs.). İstanbul: Ebabel Yay.
- LOUGHLIN, M. (2000). *Sword and Scales: an Examination of the Relationship between Law and Politics*. Oxford: Hart.
- LOUGHLIN, M. (2004). *The Idea of Public Law*. New York: Oxford University Press.
- LOUGHLIN, M. (2010). *Foundations of Public Law*. New York: Oxford University Press.
- MERRIAM, C. E. (2001). *History of the Theory of Sovereignty since Rousseau*. Kitchener: Batoche.
- MILLS, K. (1998). *Human Rights in the Emerging Global Order: a New Sovereignty*. International Political Economy Series. New York: Macmillan Press.
- MORGENTHAU, H. J. (1970). *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*. (B. Oran, Çev.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- PHILPOTT, D. (1999). Westphalia, Authority, and International Society. *Political Studies*, 47(3), 566–589.

- PHILPOTT, D. (2001). *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. New Jersey: Princeton University Press.
- POGGI, G. (2001). *Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (B. Toprak ve Ş. Kunt, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- REES, W. J. (1950). *The Theory of Sovereignty Restated*. *Mind, New Series*, 59(236), 495–521.
- REHMAN, J. (2003). *International Human Rights Law: A Practical Approach*. England: Longman.
- ROUSSEAU, J. J. (2006). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.)Hasan Ali Yücel Klasikleri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- SABINE, G. H. (1920). *The Concept of the State as Power*. *Philosophical Review*, 29(4), 301–318.
- SANCAR, M. (2000). "Devlet Akı" Kısacasında Hukuk Devleti. Çağaloğlu, İstanbul: İletişim Yay.
- SCHMITT, C. (2005). *Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. (E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- TROESTER, N. (2010). *Rethinking International Law: Hugo Grotius, Human Rights and Humanitarian Intervention*. (Doktora Tezi). [dukespace.lib.duke.edu/dspace/bitstream/handle/10161/2466/D\\_Troester\\_Nicholas\\_a\\_201005.pdf?sequence=1](https://dukespace.lib.duke.edu/dspace/bitstream/handle/10161/2466/D_Troester_Nicholas_a_201005.pdf?sequence=1) adresinden erişildi.
- TURHAN, M. (2003). Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi. *Anayasa Yargısı*, 20, 215–48.
- UYGUN, O. (1999). Üniter ve Federal Devlet Açısından Egemenliğin Bölünmezliği İlkesi. *Cumhuriyet'in 75. Yılı Armağanı içinde* (ss. 389–421). İstanbul Üniversitesi Yay.
- WILDHABER, L. (1983). *Sovereignty and International Law*. R. S. J. MacDonald (Ed.), *The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy, Doctrine and Theory içinde* (ss. 425–53). Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.